

Yenisey Yazıtlarında Yalancı Birleşik Sözcükler Pseudo-Compound Words in Yenisei Inscriptions

Aysel AHMEDOVA * Öz

Türk dilinin tarihini öğrenmek için en önemli kaynaklar içinde yer alan Yenisey yazıtları, Eski Türkçenin söz varlığının araştırılması için de zengin dil malzemesi sunar. Söz varlığının oluşmasında büyük önem arz eden sözcük yapımı yöntemlerinden biri de birleştirmedir. Bu yöntemle ortaya çıkan birleşik sözcükler günümüz Türkçesinde çok yaygındır. Hâlbuki Eski Türkçe döneminde, özellikle de Yenisey yazıtlarında böyle bir kullanım yaygınlığı görülmez. Burada gerçekten birleşik sözcük olarak tanımlanabilecek sözlüksel yapıların sayısı azdır. Buna rağmen araştırmacıların birleşik sözcük olarak tanımladığı, fakat birleşik sözcüklerin özelliklerini -bütün bir anlamı ifade etme, biçim açısından birleşme, ses yapısı olarak sözlüksel bir birim oluşturma- taşımayan yapılara yazıtlarda çokça rastlanır. Bu yapılar yalancı birleşik sözcükler olarak adlandırılabilir. Makalede Yenisey yazıtlarındaki yalancı birleşik sözcükler gözden geçirilecek, onların ikilemeler, özel ad grupları, sayı öbekleri ve "birleşik fiiller" olarak adlandırılacak türleri araştırılacaktır. Bu türlerin her birinin tanımı, kullanımı, onlarla ilgili çeşitli araştırmacıların görüşleri ve onları gerçek birleşik sözcüklerden ayıran özellikleri üzerinde durulacaktır. İkilemeler, özel ad grupları, sayı öbekleri ve "birleşik fiiller" in Yenisey yazıtlarındaki örnekleri ve onların geçtikleri satırlara da yer verilecektir.

* Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nesimi adına Dilcilik Enstitüsü
aysel901120@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0904-2998
Bakü / AZERBAYCAN

* Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Linguistics named after Nesimi
aysel901120@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0904-2998
Baku / AZERBAYCAN

Anahtar Kelimeler:

Eski Türk yazıtları, Yenisey yazıtları, sözcük yapımı, birleştirme, isim grupları, birleşik fiil.

Abstract

Yenisey Inscriptions which are among the important sources to learn the history of Turkic, gives important linguistic material for research on the lexicon of Old Turkic. One of the word-formation methods of great importance in the formation of lexicon is compounding. Compound words formed with this method are very common in modern Turkic. However, we do not see this commonness in the period of Old Turkic, especially in the Yenisey Inscriptions. There are very few constructions that can be characterized as compound words here. Nevertheless, here, a lot of constructions can be seen that are characterized as compound words by researchers, but do not own the characteristics of compound words, including depicting a whole meaning, becoming one in form, forming a lexical unit for its phonetic structure. These constructions may be called pseudo-compound words. Pseudo-compound words in the Yenisey Inscriptions will be looked through, their types called hendiads, composite names, numeral phrases and "compound verbs" will be

Başvuru/Submitted: 26/05/2023

Kabul/Accepted: 29/09/2023

investigated in the article. Definition of each type, their usage, opinions of various researchers about them and the characteristics distinguishing them from the genuine compound words will be focused on. The examples of hendiadys, composite names, numeral phrases and “compound verbs” in the Yenisey Inscriptions and the lines that they were used will be given.

Keywords:

Old Turkic inscriptions, Yenisey Inscriptions, word-formation, compounding, nominal phrases, compound verbs.

Makale Bilgileri

Atıf: Ahmedova, A. (2024). Yenisey Yazıtlarında Yalancı Birleşik Sözcükler. *Selçuk Türkiyat*, (61): 191-209. Doi: 10.21563/sutad.1302942

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Ahmedova, A. (2024). Yenisey Yazıtlarında Yalancı Birleşik Sözcükler. *Selçuk Türkiyat*, (61): 191-209. Doi: 10.21563/sutad.1302942

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Yenisey yazıtları Eski Türkçenin yazılı belgelerinden olup sayı itibariyle Eski Türk yazıtları arasında önemli bir yere sahiptir. Yenisey yazıtlarının sayısı 200'ü aşkındır (Aydın, 2013, s. 49).

Bu yazıtlar diğer Eski Türk metinlerine nazaran daha az araştırılmıştır. Erhan Aydın ve Ahmet Karaman bunun nedenini şöyle açıklarlar:

“Yenisey bölgesindeki yazıtlar, Moğolistan yazıtlarından daha önce bulunmuş olmasına karşın, gerek mezar yazıları olmasından kaynaklı kalıplaşmış ifadelerden teşekkül etmesi gerekse de satır sayısı olarak Moğolistan yazıtlarından daha sınırlı olmasından ötürü geri planda kalmıştır” (Aydın & Karaman, 2019, s. 260).

Mezar taşlarından oluşan yazıtların büyük bir bölümünde yalnızca birkaç satır vardır. Ancak söz konusu yazıtlarda satır sayısının az olması, onların söz varlığını açısından zengin olmasına engel değildir.

Çalışmada S.Y. Malov'un *Енисейская письменность тюрков* (Издательство Академии Наук СССР, 1952), H.N. Orkun'un *Eski Türk Yazıtları* (Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1994), E. Aydın'ın *Yenisey Yazıtları* (Kömen, 2015), ve İ.V. Kormuşin'in *Yenisey Eski Türk mezar yazıtları* (Türk Dil Kurumu, 2017) kaynaklarından yararlanılmıştır.

Yenisey yazıtlarında sözcük yapımının çeşitli yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Anlam değişimleri ile sözcük yapımı;
2. Tür değiştirme ile sözcük yapımı;
3. Yapım ekleri ile sözcük yapımı;
4. Sözcüklerin birleştirilmesi ile sözcük yapımı.

Görüldüğü üzere, burada gösterilen sözcük yapımı yöntemleri dilde mevcut olan bir sözcük üzerinde belirli değişikliklerin yapılmasına dayanır. Bu nedenle başka dillerden sözcük alma (ödüncleme), ağızlardaki sözcüklerin yazı diline getirilmesi gibi olaylar sözcük yapımında ele alınmamıştır. Bunlar dilin söz varlığını geliştiren yöntemler olmasına rağmen yeni sözcükler oluşturmaz, önceden var olan sözcükleri dile getirir.

1. Türkçede Birleşik Sözcüklere Dair Görüşler

Türkçede birleşik sözcüklerin varlığı ile ilgili fikir ayrılığı görülür.

Raşit Koç Türkçede birleşik sözcüklerin yazılmasına dair şöyle bir örnek verir: *“Örneğin: İlkokul kelimesi bitişik yazıldığında bir eğitim kademesi olarak gerçek anlamını içerirken aynı kelime; ilk okul şeklinde yazıldığında bu ilk bölüm, ilk ev gibi herhangi bir okul olabilir”* (Koç, 2007, s. 695). Buradan da görüldüğü üzere *ilkokul* gerçek birleşik sözcük olarak ele alınabilir çünkü anlamca daha çok kaynaşmıştır ve tek bir kavrama işaret eder. Bu özellik sözcüğün yazımı ile de desteklenmiştir. Demek ki anlamca daha çok kaynaşmış gerçek birleşik sözcükler çoğunlukla bitişik yazılır.

Koç ikilemeler hariç birleşik sözcüklerin bitişik yazılmasının en pratik çözüm olduğunu belirtmekte ve bu görüşü Nijat Özön'ün şu sözlerine dayandırmaktadır: “Bileşik sözcükleri oluşturan sözcüklerin arasına yapı, çekim ekleri ya da başka sözcükler girmez; bu sözcükler kalıplaşmışlardır. Bundan dolayı bileşik sözcükler bitişik yazılır ve tek sözcük gibi kullanılır: açık göz, adaçayı, bilirkiş, önsöz, demiryolu, hanumeli, dikimevi, suçüstü, zeytinyağı...” (Koç, 2007, s. 696).

Koç birleşik sözcüklerin yazımı ile ilgili şu sonuca varır: “Birleşik kelimeler ilk başta ayrı yazılsa bile bu kelimeler tek bir kavramı veya ismi karşıladıkları için zamanla bir tek kelime gibi telakki edilmekte ve çoğu kez bitişik yazılmaktadır” (Koç, 2007, s. 706). Onun ‘bir tek kelime gibi telakki edilmek’ dediği olay bizce tam da birleşik sözcüğün oluşumudur. Çünkü sözcük kavramı, birleşik sözcük de dâhil olmakla, zaten bir bütün olarak algılanmalıdır.

Mustafa Özkan Türkçenin eski döneminde rastlanan birleşik sözcüklere *Kültigin*, *İltiriş* ve *İlbiğe* örneklerini sunar (Özkan, 1996, s. 95). Hâlbuki *Kül tigin* diğer iki sözcükten farklı olarak birleşik sözcük değildir, burada kişi adı *Kül*’dür, *tigin* ünvanıdır, ‘şehzade, prens’ demektir. *İltiriş* ve *İlbiğe* ise gerçek birleşik sözcükler, kişi adlarıdır.

Mustafa Özkan’a göre birleşik sözcüklerin temel özellikleri şunlardır:

- a) Anlamca kaynaşma;
- b) Şekil bakımından kaynaşma (Özkan, 1996, s. 96-97).

Özkan burada anlamı esas alır ve birleşik sözcükleri şekil değişikliği ile sınırlandırmanın doğru olmayacağını belirtir (Özkan, 1996, s. 98). Bu da anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü Özkan şekil bakımından kaynaşmayı şöyle açıklar: “Bu kalıplaşma genellikle kaynaşma, ünlü düşmesi veya ünlü çatışması gibi ses olaylarının ve kullanım sıklığının etkisiyle değişik şekil unsurlarının kaynaşıp bir tek kelime hâline gelmesi biçiminde olur” (Özkan, 1996, s. 98). Yani o, *sütlaç < sütlü aş* (Özkan, 1996, s. 98) derecesinde bir kaynaşmadan söz eder. Hâlbuki birleşik sözcükler için daha önemli olan onların anlam ve şekil bakımından bütünleşmesi, tek bir sözcük gibi algılanmasıdır.

Eski Türkçede birleşik sözcükler konusunda da çeşitli görüşler vardır. İsa Sarı *yir sub* ‘yer su’ yahut ‘vatan’, *iş küç* ‘iş güç’ gibi ifadeleri eşmerkezli birleşik sözcük yapıları olarak tanımlar (Sarı, 2018, s. 1252). Birçok araştırmada bu gibi yapılar ikilemeler olarak nitelendirilir.

Eski Türk metinlerine ilişkin araştırmalarda birleşik sözcükler konusuna bakış açıları farklıdır. A. von Gabain sayıları, ikilemeleri ve birleşik fiilleri “Cümle bilgisi” bölümünde sözcük grupları içinde ele alır (Gabain, 1988, s. 108). Bu da gösterir ki Gabain bu birleşmeleri birleşik sözcük olarak değil, birer sözdizimi unsuru olarak görür.

Marcel Erdal Eski Türkçede birleşik sözcüklerle ilgili yazar: “Old Turkic complex nominal phrases are practically always syntactical constructions with one nominal phrase as head and another one as satellite. It is quite rare for them to become one word” “Eski Türkçe birleşik ad grupları pratik olarak her zaman bir ad grubu baş, diğeri ise yardımcı olmak üzere kurulmuş sözdizimi yapılarıdır” (Erdal, 2004, s. 380). Buradan hareketle

birçok araştırmacının birleşik sözcük olarak kabul ettiği yapıları Erdal'ın sözcük grubu olarak gösterdiği anlaşılır. O, müstesna olarak *ât'öz, künt(ä)ηri, yer suv* birleşmelerini birleşik sözcük olarak kabul eder (Erdal, 2004, s. 380).

Yasemin Çürük, "Eski Türkçe döneminden günümüze kadar ortaya konulmuş metinler incelendiğinde birleştirme yöntemiyle türetilmiş sözcüklerin çokluğu görülecektir" şeklinde kaydeder (Çürük, 2018, s. 43). Y. Çürük'ün birleşik sözcüklerin çokluğunu belirtmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü o, birleşik sözcüğe benzeyen ancak onun bütün özelliklerini taşımayan birleşikleri de buraya dâhil eder: *tört yigirmi, Altun yış, Yaşıl Ögüz, Ataman Tarkan* (Çürük, 2018, s. 44).

Yenisey yazıtlarında gerçek birleşik sözcükler yoktur. Fakat **birleşik sözcüğe yakın ifadeler yahut yalancı birleşik sözcükler** kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından birleşik sözcük olarak nitelendirilen bu ifadeler ikilemeler, özel ad grupları, sayı öbekleri ve "birleşik fiiller" dâhildir.

2. İkilemeler

Eski Türkçede birleşik sözcüğe benzer sözcük grupları arasında ikilemeler büyük öneme sahiptir. "İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri bir birini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır" (Hatiboğlu, 1981, s. 9). Türk dili araştırmalarında ikilemelere çeşitli adlar verilir. Bunlardan en yaygın ikilemelerdir (Hatiboğlu, 1981; Şen, 2002; Ölmez & Sevim, 2019; Aktan, 2010). Bunun yanı sıra hendiadyoin (Aydın, 1997), ikili sözler (binomials/binomial expressions) (Özbek, 2021, s. 2484), atf-ı tefsirî, çift sözler, ikiz kelime, ikizleme, katmerleme, kelime koşması, koşaç, koşma, reduplikasyon, sıralama, söz yığıcı, tekrar, yineleme gibi terimler de kullanılır (Böler, 2010, s. 34), bağlam öbekleri, koşma takımları, eş çift, ikilemeli ad, tekrar grubu, tekrar öbeği, tekrarlı yapı sınıfları (Karaman, 2021, s. 12) terimleri de kullanılır. Bu kavramı karşılamak için Almancada verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin; Fransızcada redoublement, hendiadyoin; İngilizcede reduplication dual, hendiadyoin (Amerikan İngilizcesinde daha çok reduplication); Rusçada reduplikatsiya (редупликация), parniye slova (парные слова); Arapçada itbâ', muzâvece; Farsçada terkîb-i tekerrürî; Japoncada ni-shi ichi-i (二詞一意), rui-go cho-fuku, (類語重複); Osmanlı Türkçesinde, atf-ı tefsiri, terki-i ihmâli, mühmelât terimleri kullanılmıştır (Karaman, 2021, s.12). Azerbaycan Türkçesinde ise bu kavram "qoşa sözlər" ifadesiyle karşılanır (Müasir Azerbaycan dili, 1978, s. 236).

İkilemeler için kullanılan terimlerde genellikle 'ikilik' ve 'tekrar' kavramları esas alınır. Ahmet Karaman bunların bazılarının ikilemeyi tam karşılamadığını gösterir:

"Özellikle içerisinde 'tekrar, ikizlik, takım' gibi sözcükleri içeren terimler, ikilemelerin ses ve yapı bakımından aynı sözcüklerin tekrar edilmesiyle oluştuğu algısına neden olmaktadır. Ayrıca bu tip terimler, ikilemelerin yalnızca bir türüne işaret edebilmektedir. İkileme terimi ise bünyesinde barındırdığı 'iki' algısı nedeniyle üçlü, dörtlü, beşli, altılı yapıları kapsamıyor görünmektedir" (Karaman, 2020, s. 51).

Yine de ikileme terimi daha yaygın olduğu ve çoğunluk tarafından anlaşıldığı için araştırmacıların çoğu da bu terimi kullanır.

Tahsin Banguoğlu birleşik isimlerin alt gruplarından biri olarak bağlam öbeklerinden bahseder ve onları koşma takımlar (hendiadyoin) ve ikilemeler (reduplication) olarak iki gruba ayırır (Banguoğlu, 1974, s. 308).

Eski Türkçenin dil özelliklerini inceleyen Gabain bunları eş anlamlı kuruluşlar (komposition) olarak adlandırır (Gabain, 1988, s. 107). O, aynı sözcüğün tekrarından oluşan ifadelere ikileme adı verir ve onları komposition'a dâhil eder, zıt anlamlı öğelerden ibaret ikilemeleri soyutlamalar adlandırır (Gabain, 1988, s. 108).

Talat Tekin *yir sub* ifadesini *sıralama birleşikleri* adıyla taktim eder (Tekin, 2003, s. 97), geri kalan ikilemelerden ise *sıralama öbekleri* adıyla sözdiziminde söz eder, onların ikilemeler olduğunu da gösterir (Tekin, 2003, s. 194). Böylece, onun kalıplaşmış ikileme ile diğerleri arasında fark gözettiği, birinciyi birleşik sözcük, diğerlerini ise sözdizimi ögesi olarak gördüğü anlaşılır.

A.N. Kononov Eski Türkçedeki ikilemeleri sözcük yapımına, birleştirmeye dâhil eder, yani onları birleşik sözcük olarak görür (Kononov 1980, s. 99).

Özkan ikilemeleri belirtme gruplarına dâhil eder (Özkan, 1996, s. 100). O, ikilemeleri şöyle nitelendirir: “*İkileme anlamı güçlendirmek, ifade gücünü arttırmak, kavramı zenginleştirmek maksadıyla aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle oluşan kelime grubudur*” (Özkan, 1996, s. 108).

Leyla Karahan ikilemeleri “kelime grupları” içinde taktim eder ve onlara “tekrar grubu” adı verir (Karahan, 2010, s. 60).

Bilal Aktan da onları “kelime grupları” olarak nitelendirir (Aktan, 2010, s. 3).

İsa Sarı Eski Türkçede ikileme olarak belirtilen yapılarla ilgili şunları yazar: “*Bu çalışmada, sözlüksel anlam taşıyan ikilemeler yoluyla oluşan ilgili birleşik yapıları eşmerkezli birleşik terimi etrafında değerlendirecek ve Eski Türkçede yer alan, ad sınıfından çıktılar oluşturarak ikilemeler ile tam birleşikler arasında bir ara kategori oluşturan örnekler incelenecektir*” (Sarı, 2018, s. 1252). Buradan hareketle Sarı'nın Eski Türkçedeki *yir sub*, *iş küç* gibi ifadeleri eşmerkezli birleşikler adlandırarak onları birleşik sözcüklere dâhil ettiğini, fakat bu ifadelerin tam bir birleşik sözcük gibi şekillenmediğini de dikkate aldığı söylenebilir. Onun bu yapıyı eşmerkezli olarak nitelendirmesi kendisinin de yazdığı gibi ‘birden fazla anlamsal baş barındırması’ ile ilgilidir (Sarı, 2018, s. 1255). Ancak burada soru işareti bu tür ifadelerin gerçek bir birleşik sözcük mü yoksa birleşik sözcüğe yaklaşan eşmerkezli bir sözcük öbeği mi olmasından doğar? İkinci görüş bize göre daha doğrudur çünkü burada gerçek birleşik sözcüklerin sahip olduğu bütünlük yoktur. Bu ifadeler anlamca tam birleşmez, iki ögenin anlamının toplamını belirtir. Sesleniş ve yazım açısından bir bütün değildir, Eski Türkçede ikilemelerin çoğunluğu ayırma işareti (:) ile yazılır. Şekil açısından da bütünleşmemiştir, şöyle ki öbeğin iki ögesi de ayrı ayrı yapım ve çekim eki alabilmiştir.

İkilemelerin şekilce bütünleşmediğine Sarı da değinir: “*Bu hususta, örneğin mal mülk gibi bir ikileme yapısındaki birleşik sözcük, öğeleri arasına unsur kabul etmektedir (malını mülkünü, ancak mal mülkünü kullanımları da mevcuttur) ve bu açıdan da tam bir birleşik gibi*

davranmaz" (Sarı, 2018, s. 1257). Dediğimiz gibi bu özellik Eski Türkçedeki ikilemelerde daha yaygındır: *künim kadaşım, örünümig karamıg, äzänçümä közünçümä, vs.*

İsa Sarı'nın ikilemeleri işlevsel/görevli ve sözlüksel/anlamli olmak üzere iki gruba ayırması da dikkat çeken bir husustur: "*Zira ikilemeler temel olarak dilbilgisel/sözdizimsel bir işlev taşıyabilirler. Ancak bir varlığın, kavramın veya olgunun adı olmaları durumunda zihinsel sözoarlığında/sözlüklerde kodlanarak sözlükselleşirler ve artık dilbilgisel/sözdizimsel işlevden çok sözlüksel anlam bildirirler*" (Sarı, 2018, s. 1257). Böyle bir ayırım Eski Türkçe metinlerde de görülür ki bu durumda araştırmacının da sözünü ettiği *yer sub, iş küç* gibi ikilemeler ikinci gruba dâhil olur ve ikilemeden birleşik sözcüğe geçit özelliği taşır. Sarı da ikilemelerin, hatta sözlüksel/anlamli ikilemelerin de gerçek birleşiklerden farklı olduğunu gösterir: "*Diğer bir ifadeyle, bu tür yapılar işlevsel ikileme düzeyini aşip belli dereceye kadar sözlükselleşerek bir kavramın/olgunun adı olabilirler, ancak -sözlüklerde yer alsalar dahi- tamamen sözlükselleşip sözlüksel bütünlük içerisinde bulunmayabilirler*" (Sarı, 2018, s. 1257). Buna rağmen o bu gibi ifadeleri yine de birleşik olarak kabul eder: "*Dolayısıyla, unsurlarının ayrı ayrı çekime girebileceği, bu tür eşmerkezli birleşiklerin özellikleri arasında gösterilebilir ve bu durum, ilgili yapıların sözlüksel ve anlamsal yönden birleşik oldukları gerçeğini değıştirmez*" (Sarı, 2018, s. 1258). Birleşik sözcüklerin genel özelliklerinden farklılık gösteren bu gibi yapılar sözlükselleşse bile onları gerçek birleşik sözcük gibi kabul etmek doğru değildir.

Aydın ve Karaman ikilemelerle ilgili şunları yazarlar:

"İkileme, anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, anlatımı/anlamı kolaylaştırmak/ pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek gibi amaçlarla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya yakın anlamli yahut zıt anlamli ya da sesleri birbirine benzeyen iki veya daha fazla sözcüğün yan yana kullanılmasıdır" (Aydın & Karaman, 2019, s. 261).

Böylece onların ikilemeyi birleşik sözcük olarak görmediği, çeşitli amaçlarla yan yana kullanılan sözcükler olarak gördüğü anlaşılır.

Emin Erdem Özbek ikilemeyi şöyle açıklar: "*İkilemeler, Türk dilinin söz varlığında eski devirlerden beri görülen söz öbekleridir*" (Özbek, 2021, s. 2483). Buradan onun da ikilemeyi birleşik sözcük olarak kabul etmediği görülür.

Yasemin Çürük ikilemelerlerin dilde anlık üretilebildiğini belirtir (Çürük, s. 410). Bu da birleşik sözcüklerin değil, sözcük öbeklerinin özelliğidir.

Karaman'ın ikilemelerle ilgili görüşü diğer araştırmacılarla farklılık gösterir: "*Yapılan tanımlamalarda yanılığa düşülen bir diğer husus ise ikilemeyi oluşturan unsurların art arda gelme zorunluluğudur. Yine böyle bir şart yoktur. İkileme unsurları arasına çeşitli tür ve görevlerde sözcük girebilir*" (Karaman, 2020, s. 52). Bu da onun aynı cümlede birbirinden ayrı kullanılan, arasında başka sözcükler giren sözcükleri de ikileme olarak kabul etmesini gösterir. Nitekim araştırmacının verdiği örnekler de bu görüşe dayanır.

Bu çalışmanın konusu birleşik sözcük benzeri ifadeleri incelemek olduğundan birbirinden uzakta bulunan ve arasına başka sözcükler girmiş ifadeleri ikilemelerin içinde gözden geçirmeyeceğiz. Çünkü bunlar zaten birleşik sözcüklerle karıştırılmaz.

İkilemelerde ses benzerliği ve bundan doğan bazı özellikler meydana çıkar: Sesliyle başlayan sözcük önce gelir, az heceli sözcük önce gelir vs. (Banguoğlu, 1974 s. 309). Bu özellikler Yenisey yazıtlarında da görülür.

Türk dilinin farklı dönemlerinde ikilemelere rastlanır: “*Dahası, ilişkide olduğu dillere oranla, Türk dili daha fazla ikilemeyi bünye-sinde barındırmaktadır*” (Aydın & Karaman, 2019, s. 261). Eski Türkçede de ikilemeler yaygındır. Bu yaygınlık Eski Türk yazıtlarından başlasa da Eski Uygur metinlerinde daha da güçlenmiştir (Şen, 2002, s. 1). Diğer Eski Türkçe metinlerde olduğu gibi, Yenisey yazıtlarında da ikilemeler sıkça geçer:

Kün kadaş ‘hısım akraba’: Kuyda kunçuyum sizdä oğlum yıta esizimä yıta bökmädim adırlıtım künim kadaşım yıta adırlıtım (Uyuk-Turan 1) ‘Saraydaki prensesim sizden, oğlum maalesef doymadım, ayrıldım, hısım akrabalarımından maalesef ayrıldım’. *Bodunıma künimä kadaşıma adırlıtım bökmädim* (Begre 5) ‘Halkımdan, hısım akrabamdan ayrıldım, doymadım’.

Kız kälın ‘kız gelin’: ...üküş är oğlan är küdägülärım, kız kälınlärım bökmädım (Uyuk-Turan 6) ‘...bir sürü askerlerime, oğullarıma, damatlarıma, kızlarıma, gelinlerime doymadım’. Bu ikilemenin yalnızca ikinci ögesinin çekim ekleri almış olması dikkat çekicidir çünkü Eski Türk yazıtlarında birçok ikilemenin -yukarıdaki *künim kadaşım* örneğinde de olduğu gibi- her iki ögesinin çekim eki alabilmesi yaygın bir durum olmakla beraber onların tam birleşmediğinin de kanıtıdır. *Kız kälın* ifadesinin ise yalnızca ikinci ögesinin çoğul eki ve iyelik eki alması onun sabitleşmeye daha yakın olduğunu ve sonraki dönemde kullanılan ikilemelere benzediğini gösterir. Nitekim bu ikileme günümüzde Azerbaycan Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır: *Yeddi oğul istərəm, Birca dənə qız gəlin* (Atasözü).

Kün ay ‘güneş ve ay’: Kök tenridä kün ay azdım yerimä yıta esizimä adırlıtım (Eleğes 3) ‘Mavi gök yüzünde güneşi ayı kaybettim, maalesef yurdumdan ayrıldım’. *Tör Apa içräki bän beş yigirmi yaşda alınmışım kunçuyıma buña adırlıtım esizimä kün ay azdım* (Begre 1) ‘Ben Tör Apa içrekiyim, on beş yaşında aldığım prensesimden ne yazık ki ayrıldım, güneşi ayı görmedim’. Aslında Yenisey yazıtlarında bu ikilemenin *kün ay azdım* ifadesinde kullanımı kalıplaşmıştır.

Örün kara ‘parlak ve siyah (altın, gümüş ve hayvanlar)’: Säkiz adaklığ barımığ üçün yıldı tükäti bardım anta bökmädım yıta örünümüğ karamığ azdım (Begre 10) ‘Sekiz ayaklı hayvanım için atların hepsi ile gittim, oradan doymadım, maalesef, parlak (altın, gümüş) ve siyahlardan (hayvanlardan) ayrıldım’. *Künim kadaşım esizimä oğlanım esizimä örünüm karam siz yüz älig ärimä esizimä* (Kejilik-Hobu 7) ‘Hısım akrabam, oğullarım, parlak (altın, gümüş) ve siyahlarımdan (hayvanlardan), yüz elli askerimden maalesef’. Bu ifade günümüzde Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *mal-qara* ‘hayvan, davar’ ifadesini çağrıştırır. Aydın ve Karaman bu ikilemeyi *ürün kara* şeklinde okur ve ‘soylu, avam’ diye çevirirler (Aydın & Karaman, 2019, s. 280).

Äzänçü közüncü ‘arzu dilek’: Biz uya alp är özin altı kılmadıñ özläk at özin üç äriğ almadıñ yıta äzänçümä közüncümä adırlılma... (I Altın-Köl 3) ‘Biz becerikli kahraman askeriz, kendini alt ettirmeden cins atıyla üç askeri almadan maalesef adet ve arzumdaki ayrılma, üç devletin, yazık erdemime’. H.N. Orkun bu ikilemeyi ‘adet ve

arzu' olarak anlamlandırır (Orkun, 1994, s. 512). *Közünçü* sözcüğünün *küsä-/kösä-* 'arzu etmek, dilemek, istemek' fiilinden türetildiği söylenebilir de *özünçü* sözcüğü ile ilgili bilgiye rastlanmaz.

İni eçi 'küçük kardeşler ve ağabeyler': *Är ärdäm için, inim eçim uyarın için bängümin tikä berti* (I Altın-Köl 4) 'Erkeklik erdemi için, küçük kardeşlerim ve ağabeylerimin nüfuzu için, anıtımı diktiler'. *İninizkä eçinizkä ingän yüküniz tüşürtiniz* (I Altın-Köl 9) 'Küçük kardeşlerinize ve ağabeylerinize deve yükünüzü indirdiniz'.

Bu ikileme Orhon yazıtlarında da geçer: ...*inili eçili kiñsürtügin üçün, bağli bodunlıg yoñsurtukın üçün...* (Kül Tigin D 6) 'küçük kardeşlerle ağabeyleri karşı karşıya getirdiği için, beylerle halkın arasını bozduğu için...'

Yer sub 'yer su, vatan': *Şürsi Yamda elim esizimä yerim subum esizimä kuyda kunçuyum bän yta esizim* (Kejilik-Hobu 6) 'Şürsi Yamda, devletim, yerim suyum, saraydaki prensesim, ben maalesef'. *Yerim e subum e esizim e* (III Şançi 3) 'Yerim suyum maalesef'. Bu ikileme Orhon yazıtlarında da geçer: ...*yerinärü, subınaru kontı* (BK D 40) '...yerinde, suyunda yerleşti'.

Uluğ kiçig 'büyük küçük': *Bodunuma a bokunuma a bökmädım yta esizin e uluğım kiçigim e bökmädım e yta esizlärim e* (Yeerbek I 5) 'Halkımdan, kavmimden doymadım, maalesef, büyüğüme küçüğüme doymadım, maalesef'.

Bodunuma bokunuma 'halkım ulusum': *Bodunuma bokunuma bökmädım yta esizin uluğım kiçigim bökmädım yta esizlärim* (Yeerbek I 5) 'Halkımdan, kavmimden doymadım, maalesef, büyüğüme küçüğüme doymadım, maalesef'. Bu ikileme aynı şekilde Eski Uygur metinlerinde de geçer: ...*balık uluşluğ bodun bokuntın ağır ayağ täginü...* (Maytırsimit 50, 26-28) '...şehir halkından büyük hürmet görüp' (Tekin, 1976, s. 226). Bu ikileme Eski Uygur metinlerinde çokça görülür (Karaman, 2021, s. 130-131).

Apa uya 'ecdat, akraba': *Öz apa uyası sin orın äsilmä alsar üç yüz bitigin...* (XI Tepsey) 'Kendi ecdadı, akrabası yerin azını alırsa üç yüz yazıyı...'

Bunlardan başka Aydın ve Karaman Yenisey yazıtlarından diğer ikileme örnekleri de sunarlar: *bay bar* 'zengin, varlıklı' (Novosyolovo (E 144) 2), *kadaş kin* 'yakın akraba' (Elegest I (E 10) 12), *Kızıl-Çıraa II* (E 44) 4), *adrıl- seçlin-* 'ayrılmak (ölmek)' (Kızıl-Çıraa I (E 43) 2), *alp erdem* 'kahramanlık, yiğitlik' (El-Bajı (E 68) 15), *art- taş-* 'artmak, çoğalmak' (Altın-Köl I (E 28) 7), *azıp kal- adrıl-* 'çekip gitmek, ayrılmak, ölmek' (Elegest I (E 10) 9), *eş kadaş* 'eş, dost, akraba' (Çaa-Höl VI (E 18) 4), *yér tenri* 'yer, gök' (Yır-Sayıp II (E 94) 1) (Aydın & Karaman, 2019).

Böylelikle, Yenisey yazıtlarında ikilemelerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bunlar arasında eş anlamlı sözcüklerden oluşanlar çoğunluktadır: *bodun bokun, apa uya, özünçü közünçü, kün kadaş*. Anlamca birbiriyle ilişkili sözcükler de ikileme oluşturur: *yer sub, ini eçi, kün ay, kız kälın*. Yazıtlarda zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler şunlardır: *uluğ kiçig, örün kara*. Bu durum diğer Eski Türk yazıtlarına uygundur: "Eski Türk yazısıyla yazılmış tüm yazıtlar ve elyazmalarında, eş anlamlı 36; yakın anlamlı 41; karşıt anlamlı ise 23 ikileme tespit edilmiştir" (Aydın & Karaman, 2019, s. 281). Eski Uygur metinlerinde de bu özellik gözlemlenir (Ağca, 2015, s. 202).

Yazıtlarda benzer seslerden oluşan sözcüklerin yer aldığı ikilemeler de vardır: *bodun bokun, äzänçü közüncü*. Bunların sayısının azlığı, Karaman'ın değindiği gibi ikilemelerde ses benzerliğinin zorunlu olmadığını gösterir (Karaman, 2020, s. 89).

Yenisey yazıtlarındaki ikilemeler genellikle ad soylu sözcüklerden oluşur. Fiiller burada aktif rol almaz. Ayrıca araştırmacıların “yineleme” adlandırdığı (Korkmaz & Bulut, 2017, s. 249) aynı sözcüğün tekrarından oluşmuş ikilemeler Yenisey yazıtlarında neredeyse yoktur. Yalnızca Karaman'ın sunduğu bir örnekte tanıklanır: *beñü beñü e tike bérdim* (Demir-Sug (E 92) 2) (Karaman, 2021, s. 119). Bunlara Eski Uygur metinleri ve *Dîvânu Lüğâti't-Türk*'te rastlanır (Aktan, 2010, s. 4).

Yenisey yazıtlarında ikilemelerin bir kısmında Orhon yazıtlarındaki gibi her iki taraf çekim iki alabiliyorken, diğer bir kısmında yalnızca ikinci öge çekim eki alabilir. Bu da Yenisey yazıtlarındaki ikilemelerin sabitleşme açısından Orhon yazıtlarındakilerden daha güçlü olduğunu ve sonraki dönem ikilemelerine yaklaştığını gösterir. Ancak bu sabitleşme daha tamamlanmamıştır, Eski Uygur metinlerinde de ikili kullanım devam etmiştir. Bu hususta Serkan Şen şunları belirtir: “*İkilemeler, bugün olduğu gibi o dönemde de aynı kavram alanına giren kelimelerin aynı çekim eklerini alarak bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Çekim ekleri ikilemeyi oluşturan kelimelere ayrı ayrı eklenebildiği gibi, ikilemenin son unsuruna da gelebilmektedir*” (Şen, 2002, s. 1).

Yenisey yazıtlarındaki ikileme örneklerinin hepsi yalnızca iki ögeden oluşmuştur. Ancak Eski Uygur metinlerinde üç ögeden oluşmuş ikilemelere de rastlanır (Ölmez & Sevim, 2019, s. 503).

Yenisey yazıtlarındaki ikilemelerin bazılarının Eski Türk yazıtları ve Eski Uygur metinlerinde geçmediği de görülür.

3. Özel ad Grupları

Yenisey yazıtlarında birleşik isimlere benzeyen bir sözcük grubu özel ad öbekleridir. Özel ad öbekleri birkaç sözcüğün bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkan ifadelerdir. Bunlar tam bir birleşik sözcük oluşturmaya da bir kişinin yahut yerin sabit adını belirtir.

Özkan birleşik isimleri “asıl birleşik isimler” ve “birleşik isim hükmünde olan birleşik kelimeler” olarak iki gruba ayırır (Özkan, 1996, s. 100). Birinci grupta ek almadan yan yana gelen isimlerden oluşan birleşikler gösterilir. Verilen örneklerin çoğunluğu özel ad öbekleridir: *Ahmet Caferoğlu, Halide Edip Adıvar vb.* (Özkan, 1996, s. 100).

Leyla Karahan bunlara “birleşik isim grubu” adı verir ve kelime gruplarına dâhil eder (Karahan, 2010, s. 69). Tekin bunlara “birleşik adlar” der ve birleşik sözcük olarak kabul eder (Tekin, 2003, s. 97).

Yenisey yazıtlarındaki buna benzer bazı ifadeler ise Karahan'ın sınıflandırmasındaki “unvan gruplarına” denk gelir (Karahan, 2010, s. 68). Bu gibi örneklerin yardımcı ögesine Gabain “eklemeler” adı verir (Gabain, 1988, s. 108). Kononov'a göre özel ad ifade eden yapılar da birleşik sözcüklerdir (Kononov, 1980, s. 102).

Yenisey yazıtlarında özel ad öbekleri yaygındır:

Tör Apa içräki: Tör Apa içräki bän beş yigirmi yaşda alınmışım kunçuyıma buña adırıldım esizimä kün ay azıdım (Begre 1) 'Ben Tör Apa içrekiyim, on beş yaşında aldığım prensesimden ne yazık ki ayrıldım, güneşi ayı görmedim'. *Apa* özel ad birleşiklerinde yaygın olarak kullanılan bir sözcüktür. *İçräki* ise Eski Türkçede yaygın olan bir ünvanıdır, saraya ve kağana hizmet edenleri ifade eder.

El Toğan tutuk: Atım El Toğan tutuk bän tenri elimkä elçisi ertim, altı bağ budunka bağ ertim (Uyuk-Tarlak 2) 'Adım El Toğan tutuk. Ben kutsal devletimin elçisi idim, altı kabileli halkın beyi idim'. *Tutuk* Orhon yazıtlarından itibaren yaygın olan bir ünvanıdır.

Buña Çi(k)sin: Buña Çi(k)sin bän bängüm ärmış (Çaa-Höl I 5) 'Ben Buna Çiksin, benim anıtım imiş'.

Umay bæg: Bu atımız Umay bæg biz. Biz uya alp är özin altı kulmadıñ özlük at özin üç äriğ almadıñ yıta äzänçümä közünçümä adırılma, üç älinmü ıyu ärdämim (I Altın-Köl 3) 'Bu adımız Umay beydir. Biz becerikli kahraman asker kendini altı olmadan cins atıyla üç askeri almadan maalesef adet ve arzundan ayrılma, üç devletin, yazık erdemime'. *Umay* Eski Türklerde bir tanrıçanın adıdır, fakat burada erkek adı olarak kullanılmıştır. *Bæg* ünvanı Türklerin geçmişten bugüne kadar en yaygın kullandıkları isimlerdendir.

Körtül kan: Körtül kan alp uruñu altunlıg keşig belimkä bantım yerdä elim tokuz kırk yaşım(ta) (Elegeş 5) 'Körtül hanın yiğit savaşçısıyım, altın sadağı belime bağladım, yerde devletim otuz dokuz yaşında'. *Kan* da Eski Türklerden günümüze kullanılagelmiş bir ünvanıdır.

Inançu Külig Çigşi bæg, Udur çigşi: Inançu Külig Çigşi bæg är ärdämim için ülkäm altı bağ Käşdämdä bän yeg ärdükim ol ärinç Kara Säñirig yerlädim Udur çigşi säk(iz) kı(rk) (yaş)da (Kemçik-Kayabaşı 5) 'Inançu Külig Çigşi beyim, erkeklik erdemi için ülkem altı kabileli Keşdemde ben iyi olduğum için, herhalde, Kara Senirde yerleştim. Udur Çigşi otuz sekiz yaşında'. *Inançu* da Eski Türklerin yaygın ünvanlarından olup Orhon-Yenisey yazıtlarından Eski Uygur metinlerine kadar kullanılmıştır.

Yaruk tegin: Är atım Yaruk tegin bän bir otuz yaşımka esizimä (Çaa-Höl III 1) 'Erkeklik adım Yaruk tegin, ben yirmi bir yaşında, maalesef'. *Tegin* Eski Türkçede 'prens, şehzade' anlamı ifade eder.

Kara säñir: Ol kanım elimiñ bängüsi Kara säñir(tä) (Kemçik-Kaya başı 2) 'O hanımın devletimin anıtı Kara senirte'. Yer adı ifade eden özel ad grubudur.

Örneklerden görüldüğü gibi Yenisey yazıtlarında özel ad gruplarının yalnızca biri (*Kara säñir*) yer adıdır, diğerleri kişi adları olarak geçer. Bunun ana nedeni mezar taşları olan yazıtların her birinin farklı bir kişiye adanması ve onun adının yazıtta geçmesidir.

4. Sayı Öbekleri

Birkaç sayının birleşmesi ile ortaya çıkan sözcük grubudur. Sayı öbekleri dilde hazır şekilde bulunmaz, konuşma ve yazı zamanı belirli kalıplara göre oluşturulur. Bu nedenle de onları birleşik sözcük saymak doğru değildir.

Tekin bunları *sayı öbeği* diye tanımlar ve sözdizimine dâhil eder (Tekin, 2003, s. 202). Yani o, bunları birleşik sözcük olarak kabul etmez.

Leyla Karahan bunları kelime grubu olarak sunar ve bunların bir kısmının sıfat tamlaması, diğer bir kısmının ise sayı grubu olduğunu gösterir (Karahan, 2010, s. 72). Onun sınıflandırmasına göre Yenisey yazıtlarındaki *altı yüz*, *dört bin* sayı öbekleri sıfat tamlaması, *yüz älig*, *tokuz kırk* gibi sayı öbekleri ise sayı grubu şeklindedir.

Yenisey yazıtlarında aşağıdaki sayı öbekleri geçer:

Altı yüz 'altı yüz': *Bağa bän är altı yüz tamka at...* (Kemçik-Çırğak 4) 'Ben Bağayım, altı yüz damgalı atım...'

Dört bin 'dört bin': *Eldä kişim ägritäbim tört bin atla(rım) yulkım...* (Tele 3) 'Devletde cariyelerim, halım, dört bin atım, atlarım...'

Yüz älig 'yüz elli': *...bänüsü yok ermis yılında yüz äligdä* (Uluğ-Kem Kara-Sug 3) '...anıtı yokmuş yılında yüz elli'. *Künim kadaşım esizimä oğlanım esizimä örünim karam siz yüz älig ärimä esizimä* (Kejilik-Hobu 7) 'Hısım akrabam, oğullarım, parlak ve siyahlarımdan, yüz elli askerimden maalesef'.

Üç yüz 'üç yüz': *Öz apa uyası siñ orın äsilmä alsar üç yüz bitigin* (Tepsey XI) 'Kendi ecdadı, akrabası yer azını alsa üç yüz yazıyı'.

Bu sayı örneklerinde ilk sayı sonrakini açıklar, onun sıfatı gibi görülür. Karahan'ın da dediği gibi bu öbekler sıfat tamlaması gibidir (Karahan, 2010, s. 72).

Tokuz kırk 'otuz dokuz': *Körtül kan alp uruñu altunlıg keşig belimkä bantım yerdä elim tokuz kırk yaşım(ta)* (Elegeş 5) 'Körtül hanın yiğit savaşçısıyım, altın sadağı belime bağladım, yerde devletim otuz dokuz yaşımda'.

Beş yigirmi 'on beş': *Tör Apa içräki bän beş yigirmi yaşda alınmışım kunçuyıma bunğa adırıldım esizimä kün ay azıdım* (Begre 1) 'Ben Tör Apa içrekiyim, on beş yaşımda aldığım prensesimden ne yazık ki ayrıldım, güneşi ayı görmedim'.

Bir otuz 'yirmi bir': *Är atım Yaruk tegin bän bir otuz yaşımka esizimä* (Çaa-Höl III 1) 'Erkeklik adım Yaruk tegin, ben yirmi bir yaşımda, maalesef'.

Eki älig 'kırk iki': *...eki älig yaşım bökmädım* (Çaa-Höl IX 2) '...kırk iki yaşımda doymadım'.

Üç älig 'kırk üç': *Üç älig yaşım adırıl(dim)* (Çaa-Höl X 3) 'Kırk yaşımda ayrıldım'.

Tokuz kırk 'otuz dokuz': *Tokuz kırk yaşımda elim üçün* (Çaa-Höl XI 1) 'Otuz dokuz yaşımda devletim için'.

Säkiz kırk 'otuz sekiz': *Inançu Külig Çigşi bæg är ärdämim üçin ülkäm altı bæg Käşdämdä bän yeg ärdükim ol äriñ Kara Sänirig yerlädim Udur çigşi säk(iz) kı(rk) (yaş)da* (Kemçik-Kaya başı 5) 'Inançu Külig Çigşi beyim, erkeklik erdemi için ülkem altı kabileli Keşdemde ben iyi olduğum için, herhalde, Kara Senirde yerleştim. Udur Çigşi otuz sekiz yaşında'.

Beş kırk 'otuz beş': *Bän beş kırk är yaş ertim* (Oznaçennoye 4) 'Ben otuz beş yaşımda idim'.

Yeti yegirmi ‘on yedi’: *Yeti yegirmi ärdämi yaşınta ärdäm üçün* (Açura 5) ‘On yedi yaşımnda erdemli olduğum için’.

Altı otuz ‘yirmi altı’: *Altı otuz yaşımna erti* (Tuba III 2) ‘Yirmi altı yaşımnda idim’.

Säkiz yetmiş ‘altmış sekiz’: *Säkiz yetmiş yaşım öltim. Esizimä ağımgä altmış bintim...* (Kemçik-Çırğak 9) ‘Altmış sekiz yaşımnda öldüm. Maalesef beyaz atıma altmış kez bindim’.

Bir yetmiş ‘altmış bir’: *Bir yetmiş yaşımğa kök tenridä kün ay azıdım esizimä* (Kejilik-Hobu 5) ‘Altmış bir yaşımnda gök yüzünde güneşi ayı kaybettim, maalesef’.

Tokuz älig ‘kırk dokuz’, *tokuz altmış* ‘elli dokuz’: *Tokuz älig yaşda tokuz altmış är ölürmüş är başı sanun ölürü bilgäm yıta* (Abakan 11) ‘Kırk dokuz yaşımnda elli dokuz insan öldürmüş er başı sanunu (general) öldüren bilgem, maalesef’.

Altı yegirmi ‘on altı’: *Töläş bilgä atım ... bän altı yegirmi yaşımna almuş kunçuy siz bökmädım bägeçim* (Abakan 7) ‘Adım Töläş bilge ... ben on altı yaşımnda aldığım prensesime doymadım, sevgili beyim’.

Yeti otuz ‘yirmi yedi’: *Yeti otuz yaşımnda elim üçün tokuz tatar...* (Herbis-Baarı 4) ‘Yirmi yedi yaşımnda devletim için dokuz tatarları...’

Bu sayı öbekleri ise farklı şekilde kurulmuştur. Birinci sayı teklifi, ikinci ise asıl onluktan bir sonraki onluğu ifade eder.

Görüldüğü üzere Yenisey yazıtlarında sayı öbeklerinin örnekleri çoktur. Hatta sayı öbeklerinin ve genel olarak sayıların da en çok kullanıldığı Eski Türk yazıtlarının Yenisey yazıtları olduğu söylenebilir. Ne Orhon ne de Uygur yazıtlarında sayı öbekleri bu yaygınlıkta kullanılmaz. Bu da Yenisey yazıtlarının mezar taşları olmasından kaynaklanır. Şöyle ki bu yazıtlarda ölen kişinin yaşı, sahip olduklarının miktarı anlatılır. Ancak Orhon yazıtlarından farklı olarak burada 100’e kadar olan sayılar yalnızca bir şekilde yapılır: teklik sayı + ifade edilmesi istenen sonraki onluk sayı. Orhon yazıtlarındaki onluk + *artuki* + teklik şekli burada kullanılmaz. Hatta *artuki* sözcüğüne Yenisey yazıtlarında rastlanmaz. Halbuki Orhon yazıtlarında “otuz”dan sonraki sayılar için “teklik sayı + ifade edilmesi istenenden sonraki onluk sayı” şeması yoktur. Yenisey yazıtları döneminde bu şemanın yaygınlaştığı yahut Orhon yazıtlarına nazaran daha az resmî olan Yenisey yazıtlarında sabit olan bu şemanın konuşma diline ait olduğu düşünülebilir.

5. “Birleşik Fiiller”

Türkçede “birleşik fiiller”in varlığı tartışma konusudur. Şöyle ki bazı araştırmacılara göre Türkçede birleşik fiil yoktur, birleşik fiil olarak gösterilen ifadeler ise birleşik fiil özelliği taşımaz. Bu ifadeler “isim ve yardımcı fiilden oluşan yapılar”, “tasvir fiilleri”, “kökteş sözcüklerden oluşan fiiller”, “deyimleşmiş yapılar” dâhildir.

Tekin birleşik eylemlerin iki türü olduğunu yazar: “1. Bir ad ya da sıfat ile bol-, kıl- ve kış- yardımcı eylemlerinden oluşan birleşik eylemler, 2. bir eylem zarfı ile onu izleyen bir tasvir eyleminden oluşan birleşik eylemler” (Tekin, 2003, s. 98). Buradan onun aşağıda da görülecek yapıları birleşik fiil olarak kabul ettiği görülebilir. A.N. Kononov da Eski Türkçede birleşik fiillerin varlığını kabul eder (Kononov 1980, s. 118). Leyla Karahan

kelime grupları içinde *birleşik fiiller* adlı bir bölüm ayırır (Karahan, 2010, s. 73). Demek ki onun sınıflandırmasında birleşik fiiller birleşik sözcükten ziyade sözcük grubudur.

5.1. İsim ve yardımcı fiilden oluşan yapılar: Bu şekilde kurulan ifadeleri Karahan *bir hareketi karşılayan birleşik fiiller* olarak adlandırır (Karahan, 2010, s. 73).

Yenisey yazıtlarında isim ve fiilden oluşan yapılara *taşru etil-* ‘dışarı çıkarılmak, kovulmak’ fiili örnek gösterilebilir: *Tonlarım är atım yok için yeti aşnuku eşim taşru etilti* (Kemçik-Çırğak 2) ‘Giysilerim, erkeklik adım olmadığı için, önceki yedi eşim dışarı gönderildi’.

Orhon yazıtlarında çok yaygın olan ve *bol-*, *kıl-* gibi yardımcı eylemlerle oluşan *yok bol-* ‘yok olmak’, *bay kıl-* ‘zengin etmek’ şeklindeki yapıların Yenisey yazıtlarında olmaması çok ilginç bir durumdur.

Aslında ikinci ögenin yardımcı fiil olması bunların gerçek birleşik sözcük olmadığını gösterir.

5.2. Tasvir fiilleri: Dilbilimde bu gibi yapılara analitik fiiller de denir. Bunlar hakkında Erdal yazar: “*When only one of the verbs in a verb phrase is lexical to any degree, the construction is called ‘analytical’*” “Eğer fiil grubundaki fiillerden yalnızca biri belirli derecede sözlükbirimsel anlam taşıyorsa o yapı ‘analitik’ adlanır” (Erdal, 2004, s. 245). Karahan’a göre bunlar “*bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller*” dir (Karahan, 2010, s. 77).

Tasvir fiilleri bir zarf fiille esas yahut yardımcı fiilin birleşmesi sonucunda oluşur. İkinci sözcüğün yardımcı fiil olması ve birçok zarf fiile getirilebilmesi bunların gerçek birleşik sözcük olmadığını gösterir.

Yenisey yazıtlarında *tikä ber-* ‘başkası için dikmek’ ifadesi yaygın kullanılır: *Är ärdäm için, inim üçim uyarın için bängümin tikä berti* (I Altın-Köl 4) ‘Erkeklik erdemi için, küçük kardeşlerim ve ağabeylerimin nüfuzu için, anıtımı diktiler’. *Çab Şatun tarkan bänüsü tikä bertimiz* (I Uybat 3) ‘Çab Şatun tarkanın anıtını diktik’. *Ärdä artuk ärdämi bar üçün bänkü tikä bertim yeti urı bar üçün tikä bertimiz* (Abakan 15) ‘Yiğitlerden çok yiğitliği olduğu için ona ebedî anıt diktim. Yedi oğlu olduğu için diktik’. *Ber-* yardımcı fiili ile oluşan tasvir fiilleri hareketin başkası için yapıldığını gösterir.

Oluru kal- ‘oturup kalmak, oturmaya devam etmek’: *Toğdı turzun artzun kuşladaçı bilgä tutuk yok artzun alp Köğşin ... oluru kaltı* (Abakan 13) ‘Doğdu, dursun, artsın, kuş avlayacak bilge tutuk artsın, alp Köğşin ... oturup kaldı (oturmaya devam etti)’. Tasvir fiilinde kullanılan *kal-* yardımcı fiili hareketin devamlı olduğunu, sürüp gittiğini gösterir.

5.3. Kökteş sözcüklerden oluşan fiiller: Bunlar aynı kökten olan bir isimle fiilin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan yapılardır. Yenisey yazıtlarında bir örnekte görürüz: *yağığ yağıla-* ‘düşmanla savaşmak’: *Kırk yıll(ar) el tutuk bodunım başladım taş yağığ yağıladım eldim* (Kejilik-Hobu 4) ‘Kırk yıllar devlet tutuku olarak halkımı yönettim, dışarıda düşmanlarla savaşım, gönderdim’.

Araştırmacıların birleşik fiil olarak kabul ettiği yapılardan biri de deyimlerdir (Korkmaz, 2009, s. 153; Kononov, 1980, s. 119). Orhon yazıtlarında deyim örnekleri

görülse de örneğin *ot sub kıl-*, *uçā bar-*, *tün kat-* gibi, Yenisey yazıtlarında böyle örneklere rastlanmaz.

Sonuç

Türkçede birleşik sözcüklere ilişkin görüş farklılığı vardır. Birleşik isim kavramı daha çok kabul görürken, birleşik fiillerin varlığına kuşkuyla bakılır.

Araştırmacılar tarafından çeşitli adlar altında verilen ikilemeler eş ve yakın anlamlı, zıt anlamlı yahut anlamca birbiri ile ilişkili iki veya daha fazla sözcüğün bir arada kullanımından ortaya çıkan sözcük gruplarıdır. Onlar bazı durumlarda anlamca kaynaşmış olup aynı kavrama karşılık gelebilirler de Yenisey yazıtlarında görülen örneklerde bunlar tek bir kavramı karşılamaz ve gerçek bir birleşik sözcük oluşturmazlar. Yenisey yazıtlarında ikilemeler Eski Uygur metinlerindeki kadar olmasa da sıkça kullanılır. Buradaki ikilemelerin çoğunun diğer Eski Türkçe metinlerde geçmemesi dikkat çeker. Böylelikle, Yenisey yazıtlarında ikilemelerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bazı ikilemelerde Orhon yazıtlarındaki gibi her iki taraf çekim eki almışken, diğerlerinde ikinci öge çekim eki almıştır. Bu da Yenisey yazıtlarındaki ikilemelerin sabitleşme açısından Orhon yazıtlarındakilerden daha güçlü olduğunu ve sonraki dönem ikilemelerine yaklaştığını gösterir.

Sayı öbekleri araştırmaların çoğunda sözcük grubu olarak görülür. Bunları birleşik sözcüklerden ayıran temel özellikler belirli kalıplar ve kurallar çerçevesinde konuşma veya yazı anında ortaya çıkmalarıdır. Yani sayı öbekleri birleşik sözcükler gibi dilde hazır olarak bulunmazlar. Sayı öbekleri Yenisey yazıtlarında en yaygın sözcük gruplarından biridir. Bu yaygınlık diğer Eski Türkçe metinlerdekilerden çok daha fazladır. Bu da Yenisey yazıtlarının kişinin hayatını, yaptıklarını ve sahip olduklarını anlatmasından kaynaklanır.

Özel ad gruplarının çoğu birleşik sözcük olarak kabul görse de aslında birleşik sözcüklerin özelliklerini -anlamca, şekilce ve ses açısından birleşme- taşımaz. Bunlar bir kişinin, yerin vs. yalnızca özel adını değil, aynı zamanda kişinin ünvanını, yerin özelliğini de kendinde birleştirir. Yenisey yazıtları mezar yazıları olduğundan ve her biri farklı bir insana adandığından burada kişi adı ifade eden özel ad öbekleri sıkça geçer. Bu öbeklerin çoğu kişinin özel adı ve ünvanının birleşmesinden oluşmuştur.

Birleşik fiil olarak gösterilen ifadeler isim ve yardımcı fiilden oluşan yapılar, tasvir fiilleri ve kökteş sözcüklerden oluşan fiiller dâhil edilebilir. "Birleşik fiiller"de anlam ve şekilce tam birleşme görülmediği gibi, bunların ikinci öğelerinin yardımcı fiil olması ve konuşma sırasında ortaya çıkması da onların gerçek birleşik sözcük kavramının dışına çıktığını gösterir. Yenisey yazıtlarında "birleşik fiiller"in kullanımı diğer Eski Türk metinlerine oranla azdır, yalnızca birkaç örnek görülür. Bu da bu gibi kavramların Türk dilinin daha sonraki dönemlerinde şekillendiğini ve güçlendiğini gösterir.

Yukarıda belirtilen yapılar her ne kadar sabitleşme eğilimi gösterse de tam bir sözlük birimi oluşturmazlar. Bu nedenle onları gerçek birleşik sözcükler değil, yalancı birleşik sözcükler olarak kabul edilebilir.

Extended Abstract

Yenisey Inscriptions are among the written documents of Old Turkic and have a special place among the Old Turkic inscriptions in terms of number. These inscriptions have been investigated less than the other Old Turkic texts. Majority of the inscriptions consisting of gravestones have only a few lines. But small number of lines in the aforementioned inscriptions does not prevent them from having a rich lexicon. Yenisey Inscriptions which are among the important sources for learning the history of Turkic, gives important linguistic material for research on the lexicon of Old Turkic.

One of the word-formation methods of great importance in the formation of lexicon is compounding. Compound words formed with this method are very common in modern Turkic. However, we do not see this commonness in the period of Old Turkic, especially in the Yenisey Inscriptions. There are very few constructions that can be characterized as real compound words here. Nevertheless, here, a lot of constructions can be seen that are characterized as compound words by researchers, but do not own the characteristics of compound words, including depicting a whole meaning, become one for its form, forming a lexical unit for its phonetic form. These constructions may be called pseudo-compound words.

In the article, pseudo-compound words in the Yenisey Inscriptions will be looked through, their types called hendiadys, composite names, numeral phrases and “compound verbs” will be investigated. Definition of each type, their usage, opinions of various researchers about them and the characteristics distinguishing them from the genuine compound words will be focused on. The examples of hendiadys, composite names, numeral phrases and “compound verbs” in the Yenisey Inscriptions and the lines that they were used will be given.

Hendiadyses are of a great importance among the phrases similar to compound words in Old Turkic. Hendiadys do not have integrity unlike compound words. These phrases are not fully united in meaning, they denote the sum of their two components. Some of them are in the process of turning into compound words from hendiadys, e.g. *yer sub*, *iş küç*. Hendiadyses are common in Old Turkic. They are also seen frequently in the Yenisey Inscriptions, such as *kız kâlin*, *kün ay*, *örün kara*, *üzânçü közünçü*, *ini eçi*, *yer sub*, *bodun bokun*, etc. The hendiadyses in the Yenisey Inscriptions mainly consist of nominals. While inflectional suffixes may be attached to both components of some of the hendiadyses in the Yenisey Inscriptions, these suffixes are attached only to the second component of the others. And this shows that the hendiadyses in the Yenisey Inscriptions are stronger for their fixation than the ones in the Orkhon Inscriptions and are closer to the hendiadys in later periods. All the examples of hendiadys in the Yenisey Inscriptions consist of only two components.

One of the phrases similar to compound nouns are composite names. Although composite names do not form compound words, they denote a fixed name of a person or a place: *Tör Apa içräki*, *El Toğan tutuk*, *Umay bæg*, *Inançu Külig Çiğşi bæg*, *Kara sänjir*, etc. Only one of them (*Kara sänjir*) is a place name, whereas all the others are personal names. Its main reason is the fact that each of the inscriptions which are gravestones was dedicated to a different person and his name is mentioned in the inscription.

Numeral phrases are phrases formed by combining two or more numerals. Numeral phrases do not readily exist in a language, they are formed according to certain patterns in speech and writing. They are very common in the Yenisey Inscriptions, e.g., *altı yüz, dört bin, yüz älig, tokuz kırk, bir otuz, eki älig, tokuz kırk, säkiz yetmiş, altı yegirmi*, etc.

It seems that numeral phrases and generally numerals have been used most frequently in the Yenisey Inscriptions among the Old Turkic inscriptions. It comes from the fact that the Yenisey Inscriptions are gravestones, and they give information about the age and the number of properties that the deceased had. Unlike the Orkhon Inscriptions, the numbers until 100 are made by only one way: units + the next tens after the one that is intended to be expressed. It can be thought that this scheme became more common in the period of the Yenisey Inscriptions or that this scheme that is common the Yenisey Inscriptions which are less formal than the Orkhon Inscriptions belongs to the speaking language.

Existence of “compound verbs” in Turkic is controversial. The phrases that are defined as “compound verbs” include constructions consisting of a noun and an auxiliary verb, “analytic verbs”, verbs consisting of cognate words and phraseological units. The construction *taşru etil-* can be given as an example of constructions consisting of a noun and an auxiliary verb in the Yenisey Inscriptions. The fact that constructions formed with auxiliary verbs such as *bol-*, *kıl-* which are very common in the Orkhon Inscriptions do not exist in the Yenisey Inscriptions is a very interesting situation. The fact the second component being an auxiliary verb shows that they are not compound words. Analytic verbs are formed by combining a converb and a main or an auxiliary verb, e.g. *tikä ber-*, *oluru kal-*. The fact that second words are usually auxiliary verbs and that they are attached to numerous converbs shows that they are not real compound words. Verbs consisting of cognate words are formed by combining of a noun and a verb of the same root such as *yağığ yağıla-*.

No matter how much the aforementioned constructions show tendency to be fixated, they do not form a genuine lexical unit. That’s why they can be considered not as genuine compound words, but as pseudo-compound words.

Kaynakça

- Ağca, F. (2015). Eski Türkçe kö:k teñri ve kö:k kalık ikilemeleri üzerine. *Türkbilig*, 30, 201-221.
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52822/697719>.
- Aktan, B. (2010). Dîvânu Lügâti't-Türk'ün söz varlığında yer alan ikilemeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-12.
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26258/276599>.
- Aydın, E. (1997). Orhon yazıtlarında hendiadyoinler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 544, 417-421.
Erişim adresi: <https://avesis.deu.edu.tr/yayin/6f8fb97d-c1fb-47fc-b647-ecaccf199aea/orhon-yazitlarinda-hendiadyoinler>.
- Aydın, E. (2013). Yenisey yazıtlarında tek örnekler. *Türkbilig*, 26, 37-49.
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52817/697622>.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey yazıtları*. Konya: Kömen.
- Aydın, E. & Karaman, A. (2019). Eski Türk yazıt ve el yazmalarında ikilemeler. *JOTS*, 3 (2), 259-286. doi: 10.35236/jots.581408.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çürük, Y. (2016). İkilemelerin dilbilgisel anlamları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48, 397-411. doi: 10.9761/JASSS3573.
- Çürük, Y. (2018). Orhon yazıtlarında birleşik sözcükler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 22 (1), 42-51. doi: 10.1501/Trkol_0000000292.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden, Brill.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Hatiboğlu, V. (1981). Türk dilinde ikileme. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karahan, L. (2010). Türkçede söz dizimi. Ankara: Akçağ.
- Karaman, A. (2020). Eski Türk yazıt ve el yazmalarında geçen zıt anlamlı ikilemeler üzerine yapısal ve anlamsal bir inceleme. *JOTS*, 4(1), 50-97. doi: 10.35236/jots.646935.
- Karaman, A. (2021). *Eski Türkçede (VIII.-XII. yüzyıl) ikilemeler* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Koç, R. (2007). Türkçede birleşik kelimelerin yazımı ile ilgili tartışmalar ve çözüm önerileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15 (2), 693-706. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49102/626600>.
- Korkmaz, Ş. & Korkmaz Bulut, T. (2017). Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ mesnevisindeki ikilemeler ve yinelemeler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 240-279.
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/turuk/issue/42736/517466>.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: (Şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kormuşin, İ.V. (2017). *Yenisey Eski Türk mezar yazıtları* (Ruşçadan Türkçeye çeviren Rysbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Малов, С.Е. (1952). *Енисейская письменность тюрков*. Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Müasir Azərbaycan dili* (C. 1). (1978). Bakı: Elm.
- Orkun, H.N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı dönemi Moğolistan'daki eski Türk yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu.
- Ölmez, M. & Sevim, S. (2019). Kşanti Kılğuluk Nom Bitig'e özgü ikilemeler. *Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology*, 29(2), 499-524.
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/49676/660581>.
- Özbek, E.E. (2021). Türk dilinde "ikileme" terimi ve Tuva Türkçesi örneğinde ikilemelerin/ikili sözlerin semantik özellikleri üzerine. *Turkish Studies - Language*, 16 (4), 2481-2510. doi: 10.7827/TurkishStudies.52701.
- Özkan, M. (1996). Yapılış, yazılış ve kullanılışları bakımından birleşik kelimeler. *İlmî Araştırmalar*, 2, 95-110.
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmiadeti/issue/6479/85682>.
- Sarı, İ. (2018). Eski Türkçede eşmerkezli birleşik sözcük yapıları. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2. Cilt, 1252-1267.
Erişim adresi: <http://earsiv.hitit.edu.tr/xmlui/handle/11491/303>.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tekin, Ş. (1976). *Maytrisimit. Burkancıların Mehdisi Maitreya ile buluşma. Uygurca iptidai bir dram*. Ankara: Sevinc.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: TDAD.